

# MILAN PAVELIĆ

## I MILUTIN CIHLAR NEHAJEV

Obadva imena znamenita 'su u hrvatskoj književnosti. O Cihlaru nitko to i ne sumnja, ali isto će se morati reći i o Paveliću, čim se svestrano prouči i ocieni njegovo životno djelo. A nitko nije imao toliki neposredni utjecaj na prvi Pavelićev pjesnički razvitak kao Cihlar. Premda mlađi, bio mu je prvi učitelj i kritik, i doveo ga na njegov pjesnički put: nježnu idilu i duboku misaonost.

Od djetinjstva su bili prijatelji, te je Pavelić znao i zapamtio koješta, veoma zanimljivo i značajno za Cihlara. Osvietlit ćemo to prijateljstvo, iznieti Pavelićeve uspomene na nj te popuniti sjećanjima još nekih drugova ili znanaca, osobito gospode Dominisa, Rubellia, Vučića te dr. Krmpotića.

To više treba sve ovo zabilježiti, što Cihlar nije sasvim običan čovjek, nego ide među najdarovitije i najobrazovanije Hrvate. On Modernoj nije samo najozbiljniji predstavnik, programatik i vođa, nego upravo njezin najustrajniji stvaralac. On joj je dao najdublji smisao i smjer. On je jedini predstavnik njezinih romana. On je univerzalni genij, kod kojega prevladava razum, ali koji je također veliki poznavalac glazbe, virtuoz na guslama, izvrstan slikar, pjesnik, dramatik, moderni novinar, povjesničar, iztraživač u pozitivnim znanostima, oštrouman kritik i duhoviti esejista, no prije svega rođeni filozof.

U njemu ima nešto duboko i snažno, ali ujedno tamno i mutno, upravo strindbergovsko. Pravi hrvatski Hamlet, u kojeg se on uživljava i piše o njemu. Život mu je pun neobičnih događaja, osnova i zanosa, lutanja i borbi, padanja i dizanja. Taková je čovjeka vriedno upoznati, osobito njegove intimne misli i nazore o svijetu i životu. Ipak to nije studija o njegovu djelu i životnom mišljenju, nego skup uspomena njegovih znanaca, osobito Pavelića.

Pošli su u gimnaziju devedesetih godina prošlog stoljeća u Senju. Pavelić je već u drugom razredu veoma mnogo čitao. Uz to je slagao pjesmice. Bilo je to poznato, pa je za to čuo i Cihlar, koji je također vrlo rano počeo gutati knjige i gradio stihove. Jedna mu je pjesmica već u pučkoj školi tiskana u dječjem listu Smilje, a nije loša.

Jednoć idu konviktorci kroz Senj na običnu šetnju, a drugoškolac Cihlar priključi se u red Paveliću, koji je bio u trećem razredu, te ga poče pitati, što čita, što misli o ovom ili onom djelu. Dođu na Preradovića.

»Zar nisi opazio,« Cihlar će, »da Preradović težkom mukom kuje i krpa stihove. Kako nezgrapne rieči mora izmišljati. Nema lijepe, lake forme.«

Tako je Pavelić odtada mislio uvijek o Preradoviću.

Pređu na Šenou, i obojica ga već preziru, a zaneseni su za Gjalskoga. On je obična tema razgovora, a Cihlar će kasnije baciti veliku parolu: »Naš program je Gjalski.« No o kasnijim njegovim djelima, pa već i o Rođenoj grudi i Diljem doma, ima slabo mišljenje, ne sviđa mu se.

Cihlar starijeg druga upravo zapanjuje zrelošću i znanjem. Govori o umjetnosti, Tolstoju, Zoli, filozofiji, i to tako duboko, da se talentirani Pavelić samo čudi. Od danas su oni dobri i vjerni prijatelji.

Sutradan eto Cihlara u konvikt, pa se mladi pjesnici i poigraše, ta još su djeca. Pokušaju s kuglicama, »špekulama«. Ali Cihlar je odviše nespretnan za to, te pređu na šah. Pavelić ga pouči, kako se igra. Za nekoliko igara sposobniji učenik matira učitelja.

Ali nisu za njih igre. Cihlar toga ne voli, kao ni kupanje, ni ostalih djetinjarija, pa za razliku od Pavelića ne razumije šale i nema duhovitosti, koju toliko voli Pavelić. Nego oni kao stari ljudi šetaju i neprestano razpravljaju.

Cihlaru zabrane zalaziti u konvikt, stoga Pavelić ide često k njemu u kuću, koja je bila odmah nasuprot konviktu. Isto tako zajedno lutaju u dane šetnje po okolici, te razpravljaju opet o Gjalskome, politici, i svačemu.

Cihlar je sav zanesen za Tolstoja, a kudi Zolu i njegov moral.

»Čuješ! Tolstoj je izmislio novu vjeru. Nešto uzvišeno!« pri-mietti Cihlar.

»Zar može biti ljepša od naše katoličke?« ovaj put će inače vrlo skeptičan i u vjerskim stvarima hladni Pavelić.

Cihlar se zamisli.

»A to ne. Od naše ne.«

Cihlar je bio vrlo fin i mio, katolički odgojen dječak, iskreno pobožan, a često pristupao sv. sakramentima. Mati, iz obitelji Polića u Kraljevici, bila je vrlo religiozna žena, a otac, rodom Čeh, učitelj, fino odgaja sina i nema ništa protiv pobožnosti, i ako svećenika baš ne voli. Prvoj Pričesti išao je Cihlar tek u 12. godini, kako je opisao u autobiografskom romanu Bieg. Kad je jedan kritik spomenuo, da je to nevjerovatno, odgovorio je Cihlar: »Kako može to reći, kad je tako bilo baš kod mene.«

Pavelić je već tada bio u kritičkim pubertetskim razpoloženjima, te je znao bubnuti kakvu prostu rieč, opsovati ili se narugati vjerskim stvarima, a Cihlar nikada, dapače mu to nije bilo pravo. Tako je u tom dobro djelovao na Pavelića.

Pita ga jednoć Cihlar, što čitaju u konviktu za duhovno štivo.

»A šta ti ja znam! Slabo ja to slušam.« Ovome to nije drago.

Cihlar je uvijek prvi u razredu. Izvanredno nadaren, a uz to veoma marljiv. Može 15 do 16 sati na dan sjedjeti uz knjigu i čitati, a čita sve, što mu dođe pod ruku.

U 3. razredu čita filozofska djela. Isto tako Tacita u originalu. Do 4. razreda pročitao je valjda sve klasike, a jednoć se prihvati posla te prevede pismeno čitavog Cezara. Vrlo je vješt crtač, te je naslikao sve važnije prizore iz Galskog rata, te to izložio u razredu, i svima se to duboko usjeklo u pamet. Mnogo se bavi glasbom, te je pravi virtuoz na guslama. Razpravlja naskoro o najtežim filozofskim problemima, tu je najjači; i da se dao na tu struku, te uztrajno radio, tu bi bio mogao stvoriti nešto veliko, bio je kasnije Pavelić uvjeren. A bavio se svim i svačim, te je Pavelić kasnije govorio — a bio je i on pametan! — da je sigurno naš najmisaoniji i najuniverzalnije naobražen čovjek.

Svoje misli o raznim djelima kazuje često Paveliću, potiče ga na čitanje ovoga ili onoga djela, izriče sudove o njegovim stihovima otvoreno i jasno, te je njegov učitelj i kritik.

Pavelić je u ono vrijeme bilježio mnogo toga, što je čitao. Cihlar mu se narugao, da će kasnije u njegovu životopisu stajati, kako je sve bilježio, što je čitao. Na to taj prestade praviti bilješke, te reče kasnije: »Slušao sam ga eto i u onome, što ne valja.«

Cihlar ga upozoruje, neka u stihovima pazi više na misao. Mašta ne smije biti neobuzdana. Pravo njegovo polje jest idila i duga klasička poredba. Pavelić ga poslušao.

Tako je jednoć u zadaći napisao, da je junačstvo i vratolomija isto.

»Kako si mogao napisati takovu glupost?« Cihlar će.

»Da mi je tko drugi to kazao, bio bi se možda s njim i potukao. Ali od njega sam primao,« rekao je kasnije Pavelić.

Jednoć upita Cihlar, kako mu se sviđaju pjesme i kritike nekog Boriševa, što su izlazile u nekom časopisu. Pavelić je slutio, da je to njegovo, te će mu otvoreno: »Pjesme ne vriede mnogo, ali kritike su divne.« Cihlar je zadovoljan s odgovorom.

I tako oni druguju do 5. razreda. Tada Pavelić oboli i povuče se, te se ne viđaju često.

Cihlar je bio i inače dobar i mio drug, no hoće biti u svemu prvi. To su zapazili i kod otca mu, koji je želio svuda imati glavnu rječ. Čini se, da ima ipak boljih crtača od njega, te on zamoli tog druga, neka mu popravi neke predmete na slici, da mu bude i tu ravan. Ali još ga nešto moli: Već je u četvrtom, petom razredu, te osjeti i on neki zanos, čežnju, potrebu, što se zove ljubav. I to prema jednoj krojačici. Ali pretekao ga taj isti drug, te ona pokazuje više simpatije prema tom drugu. Cihlar je i onako sitan i neugledan. Zamoli druga na zgodan način, neka prepusti tu ljubav njemu. Ovaj se makne. Cihlar joj spjeva dvadesetak pjesama, koje je ona ipak pokazivala radije prvome pokloniku. A kod Cihlara je ostao uvijek žalac radi toga na suparnika, misli taj drug.

Senj je odvajkada bio starčevićanski razpoložen. Zato mu je Khuen i ukinuo više od 10 god. gornju gimnaziju. Kad je umro Stari, svi daci nose crni trak, i Cihlar s njima. Kažu, da je osjećao tada sasvim hrvatski. Pavelić nije bio baš toga mišljenja, nego kaže, da je bio hladan u nacionalnim pitanjima. Jedan drug veli, da su bili jednoc u zatvoru, a Cihlar je spjevao neke stihove, pokazao ih njemu, a taj se divio i pitao ga, kakav naslov da mu da radi toga. »Najdraže mi je, ako mi rekneš: jugoslavenski pjesniče.«

Kasnije se sigurno približio Khuenu, ali u zreloj dobi osjećao je i pisao sasvim hrvatski, o tom nema sumnje.

Učenici su na senjskoj gimnaziji onog doba veoma liepo napredovali. Zanimali se vrlo za nauku, a osobito su voljeli poviest i literaturu. No u 6. razredu predavao im je poviest profesor B. C. Original. Čudno hoda, pravi nespretne kretnje, te ga rado još i danas imitiraju. A vrlo je strog. Ništa ne tumači, ne pripovieda, a traži poviest od rieči do rieči, kako je u knjizi. Ne zna ni hrvatski dobro. Odmah daje treći red. Drugi razredi uživaju kod Petračića i ostalih profesora, a oni se tako muče.

Potuže se jednoc ravnatelju Gostiši. On dođe na predavanje, a iza toga reče: »Pa zar nije g. profesor divno predavao?« Svi prasnu u smieh, ali ostane sve pri starom, i još dobiju po 8 sati zatvora. Dogovore se, da ne će odgovarati na pitanja. Profesor samo šuti i bilježi svima treći red, inače ne reagira. Đacima to dojadi, te odu jednoc na Nehajgrad, da se dogovore, što će učiniti. Odluče poslati anonimnu brzozavku vladi, kako je prof. C. nesposoban, nepravedan, a ne zna ni hrvatski i t. d. To će odnieti na poštu u Sv. Juraj, da se ne zna, tko je poslao, a u Senju bi ih prepoznali. Ipak se Rubelliju, koji je bio određen, da odnese, ne da po zimi 9 km daleko, nego preda u Senju poštaru, dobrom znancu, koji ga tobože ne će odati.

Čekaju oni iz Zagreba odgovor, kad najednoc počne u školi iztraga: Tko je kolovođa nezadovoljnika? Tko je poslao brzozav? Petorica budu odpušteni s gimnazije, a ostali dobiju po 16 dana zatvora. Profesor je doduše na koncu godine premješten s gimnazije u nautičku školu u Bakru, ali ovi su platili! Trojica odu na Rieku, a Cihlar i Rubelli u Zagreb, gdje stanuju u istoj sobi, Medulićeva ul. 2.

Cihlar je živ, temperamentan mladić. Vršu sve vjerske dužnosti. No već je u Senju postao nešto slobodniiega vladanja, a sad u Zagrebu još više. Tu doživljava velike uspjehe. Njegova se drama naskoro prikazuje u kazalištu, svi ga drže genialnim, pa postaje samosviestan i prilično ohol.

Još je uvijek prvi u razredu, premda gotovo ništa ne uču za školu, nego samo sluša i pamti. A ima divno pamćenje. Moraju naučiti Schillerovu pjesmu Die Glocke. Drug mu je pročitao dva puta, i on je zna napamet, pričaju.

Još u Senju znao bi profesor iz matematike zapeti i nije mogao dovršiti zadatka, nego obećao, da će sliedeći puta protumačiti. Kad se digno Cihlar, te on izvede račun do kraja.

Vele, da je već u Senju pokrenuo listić Uskok, koji je gotovo sam izpunjao. Sada u Zagrebu kao najtalentiraniji on je uz Jelovška urednik glasovitog đачkog lista Nova Nada. Pavelić mu šalje pjesme, koje izlaze redovito na prvoj strani lista. Tu i tamo piše Paveliću, traži pjesme, daje savjete i kritizira prijašnje. A Jelovšek piše Paveliću redovito svaki mjesec po 4 strane arka. Izvanredno ga hvali i uzdiže, upravo mu laska, a Paveliću je to, dakako drago. Pjesme su mu već tada imale religiozni prizvuk, pa mu Jelovšek piše, kako je Hranilović napao Mlade, da su bez vjere i ideala, a to da nije istina: ima i u njih vjere i ideala. Jednoć pošalje Pavelić pjesmu o izpoviedi i kajanju, a Jelovšek mu odgovara: »Ma nemoj tako kao osamdesetgodišnjak.«

U to doba Cihlar kao i ostali Mladi ne iztiče rodoljublje ni hrvatstvo, nego je gotovo zanesen za Khuena, te će jednoć Paveliću:

»Jesi li čuo, Khuen se zanimao za naš list i rekao, da smo pravi rodoljubi.« Kasnije je dakako sasvim drugčije mislio i osjećao.

Kad iza 8. razreda Pavelić dođe u Zagreb, nađe se s Cihlarom. Kad taj čuje, da ide u bogosloviju, sav je biesan:

»Nemoj! Što ćeš ti tamo? Nije to za te!«

»Idem da vidim,« odgovori Pavelić.

»Ne smiješ. Bit ćeš rob. Ne ćeš imati vremena za rad, samo ćeš se moliti Bogu. Ondje će te dresirati.«

Pavelić je rekao, da ga Cihlar radi ulaska u sjemenište nije nikad pohodio, bio je ljut na njega. Ali uvrstio mu je još jednu ili drugu pjesmu u Novu Nadu. Kažu, da je tada Cihlar znao napadati veoma na crkvu i svećenike, ali kad se kasnije sastajao s Pavelićem, nije se nikada to usudio pred njim.

U trećoj godini teologije, 1900. g., našu se zajedno u Bakru. Iza kratkog razgovora reče Pavelić Cihlaru:

»Vidiš, da me nisu dresirali.«

»A, može se čovjek dresirati i sam,« odgovori mu. Govorili su još kratko o indiferentnim stvarima, te se razstanu dosta hladno.

Pavelić je ipak pratio Cihlara i često mislio na nj. Imponirao mu je svojim talentom, od kojeg je mnogo očekivao, a u svom apostolskom žaru, najradije bi ga bio vidio u radu za visoke ideale, ili barem u borbi za dobro naroda. Kad tamo, on je otišao sasvim drugim smjerom. Ovio se plaštem Nietzsche-ova nadčovječtva, bolje oholosti, i prezirno gledao na ljude oko sebe, uz to se dao obilno na uživanja i radosti života. Paveliću je to veoma žao, pa u pjesmama nekoliko puta aludira na njega.

U dugoj pjesmi »Luciju«, punoj retorske snage više nego čiste umjetnosti, ali iskrena i snažna osjećaja, misli on na modernu mladost uobće, no u prvom redu na Cihlara.

Prijatelju mladosti moje, evo Ti lista,  
pozdrav Ti nosi on, s pozdravom poljubac moj!  
Nema u njemu sjajnih riječi, visokih misli,  
al je po čuvstvu jak: kiti ga s ljubavlju bol.

Pet već puta otkopči priroda dražesne grudi,  
potjerav ružin pup, otkad nas rastavi kob.  
Ti si otišao strujom, što bl'ješteć s lažljiva sunca,  
hrli u bezdani vir, pa me se ne sjećaš već,  
al ja mirno sl'jedim tragove Tvoje i vidim  
iz svoga kuta, kud nosi Te bujičin t'jek.

Kud si, ah kud si se spustio s visa, umni moj družo,  
tražeći ispraznu slast, prodajuć čovječju čast!  
Soko u visu krili, a gavran strvine kljuje;  
zašto si, sokole siv, sišo na gavranov trag?  
Tvojim zanesen umom sjajnu sam gledao metu,  
kojoj ćeš stupat Ti krčeći pred nama put;  
gledo sam, kako ćeš str'jelama duha str'jeljati zmije;  
a Tvoj muževni lik krunit će zahvalni rod.  
Obmana bješe. Tebe su sputale kukavne strasti,  
sl'jepi Te snašao b'jes, pa si odbacio sve.  
Vjeru, amanet otaca, kojoj svjedoči tolikih  
dušmanskih stoljeća smrt, glupošću proglasi sin;  
gn'jezdo svoje, b'jedno al pošteno ostavi junak,  
šta bi mu krtinji rov, ljepši je ponosni dvor!  
Šta sirotinja? Kukavnu masu prezirat treba,  
pogazit treba sve, nadčovjek sv'jetu je Bog!

Jao, umni moj družo, kako si mogao pustit  
vječitih misli vrt, zgrabit jučerašnji hir?  
Kako si mogao ljubav spram svega dobra i sveta  
m'jenjat za varavi čar kukavnog svojega »ja«?  
Jao, b'jedni moj družo, i sam najbolje znadeš:  
nije nadčovjek Bog, — upitaj Venerin hram...!

Čovjek, koj' se nije kadar nad sjetila vinut,  
kojega ne grije svet plamenih uzora žar,  
nalik je vodi, što se s brda u jaruge sl'jeva:  
šireći otale tad okolo nečisti dah;  
zalud će tu se po noći ogledati zv'jezdano nebo,  
jedino žablji rod može još živjeti tu.

N'jesi samac, dosta braće stope Ti sl'jedi,  
rušeći rodjeni krov, pljujuć na očinski grob.  
U jed zmijski umaću pero i šaraju papir,

blatnoga srca smet krijuć pod lukavi plašt.  
Milo naše domaće ognjište, ako i nije  
s njega najjači baš vazda izbijao plam,  
ipak je gorjelo jasno, bez zadušljivog dima;  
na njem je ogranj živ kresao hrvatski duh,  
grijući poštena srca diljem malenog doma,  
dokle bezumni b'jes ne skvrnu dragi nam kr'jes:  
Molohu žrtvu spremi Judejin naraštaj mladi,  
dražesnu hinonsku dol zadesi užasna kob.<sup>1</sup>

Prijatelju mladosti moje, kamo to ode?  
Nešto mi stišće grud kao neprebolna bol;  
vidim Te: stupaš, a iznad puta Ti pećina pada,  
veže me očajni strah, tjeskobni kida se krik:  
Lucije, Lucije, jao, obazri se, vrati se, vrati,  
zove Te mladosti san, rumene zorice cik,  
zove Te nesretni udes naroda, Isus Te zove,  
razum Te zove tvoj, zove Te ljubeći drug!  
Ostavi prazna srca, ljude bez duše i Boga,  
kojima tupa ćut sebe tek ljubiti zna;  
vrati se druže, vrati, zove Te ljubav i b'jeda,  
dokle je vremena još vrati se, Lucije moj!

U pjesmi *Ti me zoveš* isto je tako mislio na Cihlara. Mladi su zabacili, rodoljublje i počeli prezirati male ljude, puni neke megalomanije, a Pavelić kaže, da će on među narod, za nj raditi, s njim plakati, neka tebi budu ohole visine.

#### TI ME ZOVEŠ...

Ti me zoveš, da ti pružim ruku,  
da se ugnem starim putevima,  
u grudima povežem uzdahe  
i zaključam suze u očima,  
da prezirnim preskočimo sm'jehom  
uski obzor ove vreve plahe.

Prodji me se, ostavi me s mirom,  
ne može mi srce da ne bije  
i kad pravdu nepravedni kroje,  
nož im mirno gledat ne umije,  
ja ću plakat jade braće svoje,  
ti preziri gorke suze moje.

---

<sup>1</sup> Prije sužanjstva babilonskog prinosili su Židovi u lijepoj dolini Hinnon žrtve Molohu, pa su je stoga, povrnuvši se z sužanjstva, jer ih je sjećala na njihov otpad od Boga, pretvorili u smetište.

Bez topline i travka ugiba;  
ti se blistaš, al ti šuplje grudi,  
zimsko sunce iz njih sv'jetu grije,  
a meni su jošte braća ljudi,  
ja ću ljubiti do zadnjeg trzaja,  
ti se koči poput hladne zmije.

Prodji me se, ostavi me s mirom:  
na razvali luđa živovanja  
biser dragi juče sam našao;  
besmislena mani se ruganja,  
to amanet majčin mi jedini,  
što mi za čas s očiju nestao.

Iz dragulja moğa ljubljenoga  
šiba traka svjetla žarenoga  
i o glavu svija se krvavu,  
ah o glavu Hrista raspetoga  
i odonud ljubezno mi tritra,  
da sam stazu odabrao pravu.

Kroz oblačje mojega života  
gleda nebo vedrim okom jednim  
i stupaj mi nesigurni skreće  
k milim mojim kolibama b'jednim,  
nek ti budu ohole visine,  
nigda tamo moja noga ne će.

Prodji me se, ostavi me s mirom,  
ja sam samo čovječac zlopatni,  
k svojoj svrsi poč ću osamice,  
ko u jesen potočić nezatni,  
što cjelujuć hrapavo kamenje  
po škrapama plaće nizbrdice.

Neki su mislili, da se u toj pjesmi odriče obiteljske sreće, osobito u riečima: »K svojoj svrsi poč ću osamice«, ali na to nije ovdje mislio nego na moderne sebične »nadjude«.

Jednoć mu Cihlar reče u razgovoru:

»Ja sam ti egoistični Čeh.«

A Pavelić će mu:

»Kad tako iskreno govoriš, onda si više naš — Primorac od mame.« A za sebe doda: »Ja sam već od prirode osjećao ljubav za male ljude.«

Ima prilično mnogo neizdanih Pavelićevih pjesama. Među njima jedna s naslovom »Nad ruševinama«, a ima oko 80 stihova. Spjevana je u teologiji mjeseca svibnja 1899. g. Opisuje dosta snažno mladenačke borbe i uspomene. A ovi stihovi odnosit će se na Cihlara:



Sl'jepo je brzalo vr'jeme i krasne krunjilo dvore,  
Najdraži družo moj, i tebe proždr'je mi sv'jet!  
Ti si me pustio, turobna kad je zaječala nota,  
Ostadoh sam ko panj jadan i nevoljan dost'.  
Ljuta me ujarmi nevolja, sveza mi obadv'je ruke,  
Klonu mlohava put, na dušu pade mi mraz.  
Tako sam lutao dugo i dugo. S očajnom boli  
Mrska, čorava kob, sreće mi izeže vid.  
Prvi put u svoj ozbiljnosti puče preda mnom život,  
Naličan Molohu, što okrutan proždire sve.

---

Probio se kroz sve bure i oluje, nad ruševinama prošlosti  
diže se sad ljubka crkvice i iz nje mu sija radost i sreća:

Nujna prošlosti moja, teški sam dosnio sanak,  
Danas te listam, tek boli ne osjećam već.  
Tvojim nad ruševinama diže se crkvice ljupka,  
U njoj mi radost sva, najdraža poklada dva:  
Ljubav na Golgoti raspeta i moj hrvatski patnik,  
Srca mojega raj, kakvoća ne daje sv'jet.  
Vjetar ko lišće raznese znanice mladosti moje,  
Svijet između nas postavi duboki jaz.  
Pusta praznina šupljim oko strmi u mene  
Kad mi čeznutljiviji tren uvrne onamo duh.  
Tko je krivac, najdraži družo, poišti i nač' češ;  
Što će ti samac um! Bez srca čovjek je pust.

Iza mature ode Cihlar u Prag, a zatim se upiše na kemiju u Beču. On je rođeni mislilac, te i kemiju studira pod filozofskim vidikom. Prizna kasnije Paveliću, da je i njega zahvatila želja, da riješi problem života, te da kemijskim načinom proizvede živu stanicu. Ali na dan svog doktorata dođe mu jasno do svijesti, da se to ne može, nego je to samo djelo Božje. I od tog dana da nije nikad posumnjao u postojanje Boga.

Ovako je odprilike kazao to Paveliću:

»Znaš, ja sam živo vjerovao u Boga od dana svoga doktorata i od onda nisam nikad posumnjao u Božju egzistenciju.«

Prema vjeri je uobće imao veliko poštovanje, premda nije uvijek živio po njezinu moralu.

1910. g. našu se iza mnogo vremena stari prijatelji u Kompolju, gdje je Pavelić bio župnik. Odu na čašu piva, pa u Otočac. Pavelić u čizmama i svećeničkom civilu. Ali se dogodi, da su morali župniku u Prozor. Tad udari kiša, te tu ostanu duboko u noć. Cihlar je junački pio, možda 3-4 litre vina onu večer, a nije ga bilo što vidjeti: tako, da je šaleći se rekla kasnije njegova žena Paveliću, koji je bio sam nižeća rasta, kad ih je pohodio:

»Vi ste došli među Liliputance.«

Tada je Cihlar radio kod Obzora. Bio je već mnogo mirniji i sređeniji nego nekada, a pametan je bio, te se dalo s njime divno razgovarati. Pavelić reče:

»Ja bih mogao napisati čitavu brošuru o tom, što smo razgovarali onu večer.«

Cihlar bi bio rado surađivao s katolicima, jer Naprednjaka ne trpi. Radije sa svakim nego s njima. Ne da se naime ni od koga upreći, hoće biti slobodan. Zove Pavelića, da osnuju zajedno beletristički list, ali do tog ne dođe nikad.

Uz ostalo će Cihlar:

»Zašto je crkva zabranila čitati Renana?«

A Pavelić će na svoj način:

»Zato, jer brani Judu.«

»Čuješ, ja sam napisao dramu o Judi. Počeo sam u 8. razredu. Prikazao sam ga kao rodoljuba.«

Jedna od oznaka Cihlarovih bila je to, što je želio frapirati, zapanjiti ljude. To se opaža i u dialogu.

Zatim je pričao, kako ga je nasamario Matoš. Podvalio mu za Obzor članak, za koji je znao, da ga Cihlar ne će ni čitati: »Što Matoš napiše, bit će dobro.« Bilo je za blagdan Bezgrješnog Začeca, te se u članku radilo o tome, kako su Madonine slike nastavak Venerinih. A završuje od prilike: »Zdravo Marijo, kćerko Venere«.

Sa svih strana stižu ogorčeni protesti na pogrdu Majke Božje, mnogi odkazuju list. Vlastnik je sav uzrujan. Kad Cihlar vidi, o čem se radi, zgrabi slušalicu, nazove Matoša u gostionici, gdje je obično bančio, a sada se sakrivao kao vojni bjegunac. Javi se, a Cihlar će mu:

»Matošu, nosi se iz Zagreba, inače ću te prokazati policiji. — S Matošem ne možeš drugčije, nego da ga iztučeš,« nadoda.

Pripoviedao je Cihlar također, kako je jednoć doletio k njemu sav uzbuđen Vidrić, pa poče odmah govoriti:

»Čuješ, Lojola ti je kolosalan psiholog.« I nije se mogao nahvaliti sv. Ignacija. Bit će, da su mu prigovarali radi pjesme »Gonzaga« i »Jezuiti«, pa je studirao malo o njima, te pod tim dojmom govorio o sv. Ignaciju u superlativima.

Na koncu spomene Cihlar Paveliću, da je zaručen, pa neka ga on vjenča. Ugovore, da će se sutra sastati u Otočcu. No bilo je ružno vrijeme, te Pavelić ne dođe. Cihlar je ljut i uvrijeđen misleći, da Pavelić ne drži do njega mnogo, kad eto nije došao ni na urečeni sastanak.

Opet se nisu vidjeli do 1920. g. u Zagrebu. Eto jednog dana njega k Paveliću, koji je stanovao kod čč. sestara. Bio je tada uredno, fino obučen. Odu u gostionicu. Pričaju opet dugo. O Tolstoju, kojeg Pavelić ne trpi kao čovjeka, a Cihlar opet ne može Dostojevskog. Tumači, da masoni nisu protivnici vjere, da je to samo humano i kulturno društvo. Govorio je, da su Šrepol i Franjo

Marković bili masoni, a Šrepela je Barle liepo pripravljena na smrt, izpovjedio.

No kad su Cihlara izbacili iz Obzora i Jutarnjeg Lista, — a teško se je bilo s njime složiti, tad je bjesnio protiv masona govoreći, da su to sebičnjaci, koji se pomažu samo u ličnim interesima. Pavelić spomene hrvatske i jugoslavenske masone, a Cihlar ne da, nego će: »Svi su jednaki«.

Jednoć se sastanu njih dva kod kanonika Barlea, s kojim je Cihlar intimus, već radi glasbe, kojom se obojica bave. Tu im je čitao neka poglavlja iz svojih »Vuka«. Pavelić je vrlo zadovoljan s djelom. No reče, da ga je Cihlar napisao u svojim dvadesetim godinama, to bi bila malo drugčija umjetnička snaga. Tada je bio najjači. Kasnije je nepametan način života uništio silan njegov talenat, te nije ostvario ni izdaleka ono, što je bio kadar.

Iza vjenčanja veoma se smirio. Promienio se u nacionalnom i vjerskom pogledu. Pod konac života sasvim se i praktički približio religiji. Reče jednoć, da se nedavno izpovjedio kod isusovaca, i to baš kod Pavelića. Taj reče, da tog ne zna, jer ne gleda nikad, tko se izpovjeda.

Jednoć pozove nekog gospodina, za kojeg se mislilo, da je mason, k sebi na objed: »Ali znaj, kod mene se moli. Čovjek ti je bez vjere kao vol.«

Jednoć Pavelić upita Cihlara, kako to, da nije došao za profesora na sveučilište. »Ti znaš, da mene nisu naprednjaci nikad trpjeli«, odgovori.

Službu i profesuru iz kemije davno je ostavio, pa se bavio književnim i novinarskim radom. No uza svu veliku djelatnost nije napustio filozofiju, nego je uvijek rado govorio i razpravljao o njezinim pitanjima i problemima. Jednoć u razgovoru s dr. B., koji je sam veoma mnogo čitao, te spominjao mnoge filozofe, Cihlar je na svako ime stavio svoju primjetbu: vidjelo se, da ih dobro poznaje.

No u svojim je nazorima nepopustljiv. Govori o svemu nekom suverenom sigurnošću i tvrdoglavošću, kao da je on sam riešio sve probleme svieta. Opažala se neka želja za izticanjem, koje je graničilo s megalomanijom, a ta će biti posljedica njegova fiziološkog stanja, jer je u posljednje vrijeme bio boležljiv, osobito je stradalo srđce. Želio je često nenadanim i neobičnim mislima zapaniti. Kad mu se reklo, da taj ili onaj pisac hvali njegov članak ili djelo, on bi prezirno pitao, tko je to, i šta on zna, makar bio i poznati radnik.

Na život je gledao s nekim humorom, kao na teret i nužno zlo, kroz koje valja proći. U teškim patnjama znao se smiešiti. Bilo je u tome nešto namješteno i neuvjerljivo; bio je teška i vrlo složena priroda, koju nije bilo lako prozreti, a još teže s njom se složiti, te izaći s njim na kraj.

Ponudio se Paveliću, da će surađivati u isusovačkom životu. No Pavelić je upravo tada proživljavao prve napadaje teške astme,

te nije bio ništa uredio. Kad eto jednog jutra u svu zoru Cihlara u sakristiju isusovačke crkve. Došao je sigurno ravno iz gostionice. Pavelić se baš spremao k oltaru. Progovore samo nekoliko rieči. To je bio njihov posljednji susret. Nedavno prije bili su zajedno, te je opet govorio Paveliću, kako je uvijek cienio vjeru, ali nije živio po njoj. To mu je uništilo sile, osobito uništilo srce.

Iza jedne glasovite teozofske sjednice dogovori se s dr. B., da će se javiti onaj, koji prije umre. »Drugi svijet je realniji od ova,« reče tada Cihlar.

Veoma je uživao u estetskim osjećajima, što ih je našao u crkvama, osobito je volio crkvenu glasbu. Spremio je zimi 1931. neki koncert u crkvi na Bledu. To se i održalo, ali tu se prehladi, dobije jaku gripu, koja udara na i onako slabo srce, te mu veoma pozli. Došlo je sve naglo i nenadano. Neposredno prije smrti nije se izpovjedio, ali je još dan dva prije molio s najmanjim djetetom, učio ga Otčenaš i Zdravo Marijo. Ali naskoro to nekad tako nemirno, buntovno i zanosno srce odkaže službu, a u slabome tielu prestane djelovati taj veliki duh, o kojem Pavelić govori uvijek s velikim poštovanjem i sa zahvalnošću spominjao dobro, što mu je učinio. Ali je također žalio s pravom boli, da je tako dugo lutao po stramputicama, gdje se sav izranio i izmučio, te nije ni izdaleka ostvario ono, što mu je Bog po svojim darovima bio namienio. Ali ipak približio se barem pod konac sasvim svietlu i istini Božjoj i započeo već ovdje priznavati njegovu veličinu i moć, te njegovo djelovanje u crkvi. Da je to učinio prije, bio bi bez sumnje i drugima divnim svietlom svoga razuma i divovske snage posvietlio da upoznaju, priznaju Stvoritelja i da mu se dive, kao što je to znao činiti on u boljim časovima svog života već u mladosti.

*J. Badalić D. I.*